

प्रा. डॉ. अनिल वर्तक

मानसिक आजारी व्यक्तींसाठी अशा पद्धतीचा गट काढणे ही त्या काळी केवळ पुण्यातच नव्हे; तर भारतात एक नवीन गोष्ट होती. कोणताही आजार असो, शारीरिक अथवा मानसिक, रुग्ण आणि कुटुंबीयांना आजाराच्या लक्षणांना तोंड द्यावे लागतेच. मात्र इतर शारीरिक समस्या असणाऱ्या व्यक्तींना जशी माहिती, आधार, स्व-प्रयत्नांसाठी कुटुंबाकडून आणि समाजाकडून प्रोत्साहन सहज मिळते, तशी परिस्थिती मानसिक आजाराच्या बाबतीत नाही. पूर्वापार चालत आलेल्या गैरसमज आणि लांछनाचे किंवा कमीपणाचे गारूड समाजावर तेव्हाही होते आणि आजही आहे. सामाजिक परिस्थिती अनुकूल नसेल, तर रुग्ण आणि कुटुंबीय यांच्यासाठी निकोप आणि सुधारणला पोषक संवादाची गरज भागवणाऱ्या स्वमदत गटाची आवश्यकता असते. नेमकी हीच गोष्ट त्याच सुमारास पुण्यामध्ये स्थापन झालेल्या एकलव्य गटाने ओळखली आणि जोमाने काम चालू केले.

विविध वैद्यकीय आणि ऐतिहासिक कारणांमुळे या आजाराविषयी समाजाचा दृष्टिकोन अज्ञानाचा, कमीपणाचा आणि लपवण्याचा असा राहिला आहे. आजही आजारातून सुधारणा करण्याच्या प्रवासात अनेक रुग्ण आणि कुटुंबीयांची अगदी होरपळ होते. अनेकदा खूप

मानसिक रुग्णांचा आधार : एकलव्य

डॉक्टर उल्हास लुकतुके यांच्या नेतृत्वाखाली १९९७ मध्ये मानसिक आजारी व्यक्ती आणि त्यांच्या कुटुंबीयांसाठी पुण्यात स्थापन झालेली एकलव्य स्वमदत गटाची चळवळ आता रौप्यमहोत्सवी वर्षात प्रवेश करीत आहे. निरनिराळी वळणे घेत आणि आकुंचन-प्रसरणाचे चटके सहन करीत ही चळवळ थांबली नाही, उलट अनुभवाच्या बळावर ती आणखी समृद्ध होऊ पाहत आहे. यानिमित्त चळवळीच्या कार्याचा घेतलेला आढावा.

निमित्त

सुधारणा होणे शक्य असणाऱ्या रुग्णांना अपेक्षित परिणाम मिळत नाही तर अनेक रुग्णांची परिस्थिती खालावते. जागतिक आरोग्य संघटनेनेदेखील रुग्ण आणि त्यांचे कुटुंबीय सक्षम होण्याचे; तसेच समाजात सहज उपलब्ध असणाऱ्या स्रोतांना सक्षम करण्याचे महत्त्व अधोरेखित केले आहे. या सर्व सेवा अत्यल्प खर्च असणाऱ्या असतात आणि त्यांचा वारंवार वापर व्हावा असेही संघटनेने म्हटले आहे. परंतु दुर्दैवाने मानसिक आजारांच्या बाबतीत भारतात सामाजिक आधार व्यवस्था (सपोर्ट सिस्टीम) सक्षम असण्याऐवजी केवळ

दुर्बल नव्हे; तर सुधारणेच्या प्रवासात अडथळे आणणारी झालेली आहे.

हाच मुद्दा डोळ्यासमोर ठेवून ही सामाजिक परिस्थिती बदलण्यासाठी एकलव्य फाउंडेशन आणि एकलव्य स्वमदत गट सातत्याने काम करीत आहेत. पुण्यामध्ये होणाऱ्या साप्ताहिक सर्भातून रुग्ण आणि कुटुंबीयांना आधार देत आहेत, कौशल्ये देत आहेत आणि सुधारणेकडचा त्यांचा प्रवास गतिमान करीत आहेत. गेल्या काही वर्षात स्वमदत गट चळवळीला

मर्यादित यश आले असले, तरी दरम्यानच्या कालावधीत एकलव्य गटाने या चळवळीची भूमिका स्पष्ट करणारे आणि लोकांना समजेल असे अनुभवावर आधारित असलेले साहित्य-लेख, पुस्तिका, रिपोर्ट, वार्तापत्र मोठ्या प्रमाणात प्रसिद्ध केले आहे. विस्तारासाठी आवश्यक असलेली संकल्पनात्मक आणि व्यावहारिक पाळेमुळे घट्ट रुजवलेली आहेत.

स्वमदत गटाची चळवळ आता केवळ पुण्यामध्येच नाही तर अन्य शहरांतील रुग्ण आणि कुटुंबीयांनाही मार्गदर्शक ठरत आहे, प्रेरणा देत आहे. पुढील काही

वर्षात ही चळवळ आणखी शहरांमध्ये पसरलेल यात शंका नाही. येणाऱ्या काळासाठी एकलव्य फाउंडेशनमधील कार्यकर्ते मनापासून तयारी करीत आहेत. अर्थात स्वमदत गटाचे अवकाश विस्तारण्यासाठी आणखी कार्यकर्त्यांची, विशेषतः मानसिक आजारातून सुधारणा होऊन या चळवळीसाठी कार्यरत होऊ इच्छिणाऱ्या व्यक्ती आणि त्यांच्या कुटुंबीयांची गरज आहे.

(लेखक या चळवळीमध्ये आणि एकलव्य गटामध्ये सुरुवातीपासून काम करीत आहेत.)

मानसिक आजारांच्या युद्धात लढणारे 'एकलव्य'

chaitrali.chandorkar
@timesgroup.com
Tweet : @ChaitraliCMT

पुणे : शारीरिक आजारांबरोबरच मानसिक आजारांवरही तत्काळ उपचार महत्त्वाचे असतात; मात्र मानसिक आजार आजही अनेक जण मान्य करत नाहीत. या आजाराविषयी असलेले समज-गैरसमज दूर करण्याच्या उद्देशाने समविचारी मंडळींनी एकत्र येऊन मानसिकदृष्ट्या खचलेल्या नागरिकांसाठी एकलव्य स्वमदत गटाची स्थापना केली. 'आमच्याशी मोकळेपणाने बोला, मनात सुरु असलेले मानसिक युद्ध आपण संपवू या,' असा विश्वास देऊन काम करणाऱ्या या गटाने नुकतेच २५व्या वर्षात पदार्पण केले आहे.

मानसिक आजाराने त्रस्त असणाऱ्या नागरिकांना मदत करणाऱ्या एकलव्य स्वमदत गटाचे द्वैमासिकही सुरु झाले आहे.

वाढती स्पर्धा, वेगवेगळ्या पातळ्यांवरील आव्हाने, ताणतणावांमुळे समाजात मानसिक आजारांचे प्रमाण वाढते आहे. 'निम्हास' या संस्थेच्या सर्वेक्षणानुसार देशातील १३ टक्के व्यक्तींना उपचारांची गरज असते; तरीही, मानसिक आजार दुर्लक्षित राहिले आहे. मानसिक आजारांविषयी समाजात अनेक गैरसमज, कमीपणाची भावना आहे. 'आजार गंभीर स्वरूपाची

पातळी गाठत नाही, तोपर्यंत आजारी व्यक्ती तज्ज्ञांकडून उपचार घेत नाहीत; परिणामी बळोवलेल्या आजारातील गुंतागुंती वाढत जाते. त्यामुळे दिवसेंदिवस वाढत असलेल्या या समस्येविषयी जनजागृतीच्या उद्देशाने आम्ही एकलव्य स्वमदत गट सुरु केला. अनेकदा नागरिकांना थेट डॉक्टरांकडे, मोठ्या समुपेदशकांकडे जाण्यास भीती वाटते, दडपण येते.

“मी स्वतः या आजाराने ग्रस्त होतो आहे. त्यामुळे मला समुपदेशनाची गरज का असते याची जाणीव आहे. मानसिक आजारांविषयीच्या कलंकाचे निर्मूलन करणे, मानसिक रुग्णांना, त्यांच्या कुटुंबियांना दडपणाशिवाय बोलण्याचे व्यासपीठ उपलब्ध देणे हा आमचा उद्देश आहे. यासाठी दर आठवड्याला बैठका, तज्ज्ञांची व्याख्याने, चर्चासत्र आम्ही आयोजित करतो. द्वैमासिकही सुरु केले आहे. गटाच्या व्हॉट्सअप ग्रुपशी अनेक नागरिक जोडले आहेत.

- डॉ. अनिल वर्तक, अध्यक्ष, एकलव्य स्वमदत गट

साधत होतो. पहिल्या काही वर्षातच आम्हाला नागरिकांकडून चांगला प्रतिसाद मिळाला, असेही डॉ. वर्तक म्हणाले.

'आजाराने सावरलेल्या व्यक्ती आमच्या गटात सहभागी झाल्या. काही वर्षे आम्ही स्कॅन्डिनेविया अवेअरनेस असोसिएशन (सा) या संस्थेबरोबर काम केले. ज्येष्ठ मानसशास्त्रज्ञ, मानसोपचार तज्ज्ञांनी आम्हाला वेळोवेळी मार्गदर्शन केले. सहज, सोप्या, विश्वासात घेऊन गेलेल्या संवादातून आमचे कार्यकर्ते रुग्णांशी बोलतात. त्यांच्या भावना जाणून घेतात. आतापर्यंत डॉक्टर, ईजिनिअर, आयटी-सॉफ्टवेअरसह वेगवेगळ्या क्षेत्रातील तरुणांसह सर्व वयोगटातील तीनशेहून अधिक रुग्णांना गटाने मदत केली आहे,' अशी माहिती वर्तक यांनी दिली.

एकलव्य स्वमदत गटाच्या कामाची व्याप्ती वाढविण्यासाठी आम्ही याच नावाने संस्थेची नोंदणी केली आहे. शनिवार पेठेत संस्थेचे कार्यालय आहे. डॉ. प्राची बर्वे, डॉ. सुलोचना हर्षे, विश्वस्त स्मिता आणि आनंद गोडसे, मॅजिरी चव्हाण देशमुख यांसह उत्साही कार्यकर्ते आम्ही एकत्रित काम करतो. मानसशास्त्राचा अभ्यास करणारे विद्यार्थी आता आमच्या काही प्रकल्पांवर काम करत आहेत, असे वर्तक यांनी सांगितले.

अशा व्यक्तींना आधार देण्याचे काम आमचा गट करतो,' असे एकलव्य स्वमदत गटाचे संस्थापक अध्यक्ष डॉ. अनिल वर्तक यांनी सांगितले.

एकलव्य स्वमदत गटाची रचना आम्ही सुरुवातीपासूनच अनौपचारिक ठेवली. मानसिक आजार झालेल्या व्यक्ती आमच्या मोकळेपणाने बोलायला लागल्या. त्यांच्या कुटुंबीयांशीही आम्ही संवाद

स हा ऑगस्ट २०११ रोजी भारताच्या आरोग्य क्षेत्राला काळीमा फसणारी एक घटना घडली. तमिळनाडूमध्ये एरवडी या गावात एका दर्याजवळील आश्रयालयामध्ये साखळदंडाने बांधून ठेवलेले २८ मनोरुग्ण रात्री लागलेल्या आगीमध्ये जळून खाक झाले. या घटनेने संपूर्ण भारतात खळबळ उडाली. मनोरुग्णांना का बांधून ठेवले होते आणि त्यांना कोणत्या सोयी पुरवल्या जात होत्या अथवा नव्हत्या, याच्या तत्काळ चौकशीचे आदेश तमिळनाडू सरकारने दिले. सर्वोच्च न्यायालयाने देखील स्वतःहून या प्रकरणाच्या चौकशीचे आदेश दिले. या घटनेने भारतातील मनोरुग्णांची अवस्था किती भयावह आहे व मनोरुग्णांच्या मुलभूत हक्कांची पाहणी किती मोठ्या प्रमाणात होत आहे, याचे उदाहरण समजल्या नगासमेर आले.

तमिळनाडूमधील एरवडी येथे मानसिक रुग्णांच्या बाबतीत एक घटना घडली. तेथील आश्रयालयाला लागलेल्या आगीत २८ जणांचा मृत्यू झाला. त्यानंतर सहा ऑगस्ट हा एरवडी दिवस किंवा मानसिक आजारी व्यक्तींसाठी मानवाधिकार दिवस म्हणून पाळला जातो. त्या निमित्ताने मानसिक आजारी व्यक्तींवरील उपचाराची परिस्थिती, अशा घटना घडू नयेत, यासाठी घेण्याची काळजी याविषयी...

इतर सर्व सोयींचा अभाव, या गोष्टी नेहमीच्याच होत्या. कोणत्याही सुसंस्कृत समाजाला, विशेषतः राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मानवाधिकारांची चौकट मान्य करणाऱ्या समाजाला खाली मान घालायला लागण्याचा या गोष्टी होत्या. अर्थात, अशी परिस्थिती फक्त एरवडी येथेच होती असे नाही, तर मनोरुग्णांना आश्रय देणाऱ्या अनेक धार्मिक ठिकाणी बोलव्याभार फरकाने हीच परिस्थिती होती. मनोरुग्णांना देखील, दर्यामध्ये आणि अन्य धार्मिक ठिकाणी वास्तव्य करायला लागणे, ही खूप जुनी परंपरा आहे. रुग्णांना आराम (रिलीफ) मिळवून, अशी काही धार्मिक स्थळांची खात्री आहे (टेम्पल हीलिंग).

एरवडी घटना : शोध आणि बोध

काही धार्मिक ठिकाणी कदाचित परिस्थिती बरी असेल, पण अनेक ठिकाणी साखळदंडाने बांधून ठेवणे, मारझोड करणे, उपवास करायला लावणे, असे अनेक उपयुक्त देखील बरे करण्याच्या जावड्यांनी केले जात. मनोरुग्णांच्या बाबतीत या गोष्टी पूर्णपणे बाबलेल्या आहेत, असे आजसुद्धा म्हणता येणार नाही. आम्ही अशी परिस्थिती का आहे, रुग्णांना अशा ठिकाणी का सोडले जाते, अन्य उपयुक्त का केले जात नाहीत, हे लक्षात घेणे अत्यंत आवश्यक आहे. मानसिक आजाराची सुरुवात बहुतेक वेळेला छुट्या पद्धतीने चालू होते. रुग्णांना येतना नसल्यामुळे परत पाहत लक्षणे लक्षात येत नाहीत. चाणुक्कीमध्ये बसल

होऊ लागतात, त्याकडे देखील दुर्लक्ष होते. जेव्हा आजार बळावतो आणि कुटुंबीयाना देखील त्याचा जम असू शकतो तेव्हा, तेव्हा उपचारांना सुरुवात होते. बहुतेक वेळेला आधुनिक उपचार पद्धती सोडून, इतर धार्मिक अथवा आध्यात्मिक उपचारांना सुरुवात होते. संशोधनानुसार चाळीस ते पन्नास टक्के रुग्णांच्या उपचाराची सुरुवात अशा पद्धतीने होते. मानसिक आजाराविषयी अज्ञान, मानसिक आजाराविषयी समाजात असलेली कलंकगणची भावना आणि आधुनिक उपचारांच्या अत्यंत अपुन्या सोयी, अशी विविध कारणे यापैकीमागे दिसून येतात. या समाख्यातच आजार जुनाट (क्रोनिक) अशा

अवस्थेला जाऊन पोहोचतो. इतर जबाबदाऱ्या पार पाहत अशा रुग्णांचा सांभाळ करणे कुटुंबाला अवघड होते. रुग्णाला कोणत्या तरी आश्रयालयात दाखल करणे आवश्यक बनते. भारतात आजही अशा रुग्णांची संख्या खूप मोठी आहे. या पार्श्वभूमीवर भारतातील मनोरुग्णालयांची संख्या व रुग्णाला दाखल करून घेण्याची त्यांची क्षमता अत्यंत तोकडी आहे. भारतात एकूण ४६ मनोरुग्णालये असून त्यांची क्षमता ३०,००० खाटांची आहे. एकूण गरजेच्या मानाने ही क्षमता फक्त दहा टक्के आहे. अर्थात, केवळ मनोरुग्णालयातील खाटांची संख्या वाढवून चालणार नाही, किंबहुना आर्थिक व इतर दृष्ट्या ते परवडणारे देखील नाही. आजार जुनाट अवस्थेला पोहोचणाऱ्या रुग्णांना लवकरात लवकर उपचार करणे मिळवून, की ज्यामुळे जुनाट अवस्था फ्रोनिक अशा अवस्थेत ते जाणार नाहीत, हे प्रामुख्याने बघितले पाहिजे. त्यासाठी एका बाजूला मानसिक आजारासंबंधी सर्व स्तरावर प्रबोधन होण्याची आवश्यकता आहे. त्यासाठी निरनिराळ्या माध्यमांचा वापर, तसेच सर्वसामान्य समाजाशी वाच्य संबंध येणारे डॉक्टर, वकील, धार्मिक गुरू व राजकारणी यांचेदेखील प्रबोधन वाढवण्यास पाहिजे. एरवडीसारख्या घटना टाळण्याच्या असतील, तर केवळ कायद्याचे माध्यम पुरेसे होणार नाही. मानसिक आजारासाठी उपचारांच्या सोयी वाढवण्याला लागतील आणि त्या समाजामध्येच राहणाऱ्या रुग्णांना पुरवण्या लागतील. अशा सोयी वाढवण्यासाठी फार मोठ्या प्रमाणात साधनसंपत्ती वाढवावी लागेल. त्यासाठी अर्थसंकल्प तशी तयार करावी लागेल. आरोग्य क्षेत्राचे बजेट बघत, नजीकच्या काळात मोठ्या प्रमाणात साधनसंपत्ती वाढवत येईल, अशी अपेक्षा ठेवणे भाबडेपणाचे ठरेल. मानसिक आजाराविषयी प्रबोधन, तसेच समाजातील कलंकगणची भावना कमी करणे, व्यापूळ उपचारांना लवकर सुरुवात होऊन रुग्णांचा आजार जुनाट अवस्थेला जाणार नाही, यासाठी देखील विशेष प्रयत्न करावे लागतील. अजुनही भारतात अंधून मधून मनोरुग्णांना साखळदंडाने बांधण्याच्या अथवा रुग्णांच्या प्रतिष्ठेचे उल्लंघन करणाऱ्या घटना उडवतात येत असतात. दोनच वर्षांपूर्वी मंत्रू झालेल्या मानसिक आरोग्य कयद्याने (२०१७) अशा गोष्टी केवळदेशीय ठरून शिक्के तयार केलेली आहे. उल्लंघन झाल्यास कायद्याचा वापर दावायला हवाच, परंतु आपल्या

देशातील ही महाकाय मज केवळ कायद्याचा बडगा दाखवून पूर्ण करता येणार नाही. लोकांच्या ऐहिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनामध्ये धार्मिक स्थळांचे महत्त्व लक्षात घेता, अशा धार्मिक स्थळांनाच म्हणजे दर्गा, मंदिरे, चर्च आणि अन्य धार्मिक स्थळांना या प्रबोधनाच्या, परिवर्तनाच्या चळवळीत सहभागी करून घेता येईल. अहमदाबाद येथील 'दवा आणि दुखा' हा भारतातील एक आगळा वेगळा प्रकल्प आहे. दर्याच्या ठिकाणीच मनोविकारांवर आधुनिक उपचारांची सोय केली जाते आणि दर्यातील धार्मिक गुरू (मुजावर) हेच रुग्णांना उपचारांसाठी घाडतात. आधुनिक उपचार (दवा) आणि दुखा (श्रद्धा) यांचा अनोखा संगम या प्रकल्पात आहे. आम्ही अनेक मंदिरांत आणि दर्यामध्ये सुधारणा होण्यासाठी मनोरुग्णांना आणले जाते. येथील धार्मिक गुरू आणि कार्यकर्ते यांचा प्रशिक्षण देऊन, जनजागृतीच्या आणि उपचाराच्या कार्यत सहभागी करून घेता येईल. वेगाने बदल होण्याचा या काळात ही गोष्ट होणे काही फार अवघड नाही. साधनसंपत्तीचा तुटवडा असणाऱ्या आपल्या देशात नवनवीन करणाऱ्या विचार करायला हवा. सहा ऑगस्ट हा एरवडी दिवस किंवा मानसिक आजारी व्यक्तींसाठी मानवाधिकार दिवस म्हणून पाळला जातो. सहा ऑगस्ट रोजी 'स्किझोफ्रेनिया अवेअरनेस असेसिएशन'चा धावरी येथील कमलिन कृती केंद्रामध्ये सर्वोच्च न्यायालयातील अॅडव्होकेट गौरकुमार बन्सल यांचे व्याख्यान होणार आहे. याच वर्षी फेब्रुवारीमध्ये उत्तर प्रदेशमधील बदाक जिल्हामध्ये साखळदंडाने बांधलेल्या रुग्णांसंपत्ती त्यांनी याचिका दाखल केली होती आणि रुग्णांना न्यायालयातर्फे न्याय मिळवून दिला. आजारातून बरे झालेले आणि समाजात यशू शकतील, असे अनेक जण मनोरुग्णालयात असतात. त्यांच्या कुटुंबाचा पत्ता मिळत नाही किंवा कलंकगणच्या भावनेमुळे कुटुंब स्विकारत नसल्यामुळे, त्यांना मनोरुग्णालयात विहाय राहणे लागते. अॅडव्होकेट बन्सल यांचा एका याचिकेमुळे उत्तर प्रदेश सरकारने प्रत्येक जिल्हात अशा रुग्णांसाठी पुनर्वसन केंद्र स्थापन करण्याचा निर्णय घेतला आहे. (लेखक स्किझोफ्रेनिया अवेअरनेस असोसिएशनचे उपाध्यक्ष आहेत.)

डायरी

- श्री माहेपयरी चालाजी मंदिर : श्री धनुष्यास महोत्सव : श्री माहेपयरी चालाजी मंदिर, कसबा पेठ : प. ५.
- श्री स्वामीगंगा विकास प्रतिष्ठान : दत्तगिरिवाचा कलसरोवराय सोहळा : राजश्री कॉलनी, वडगाव रोी : स. १० ते सयं. ५.
- सिनर्जी स्टडी ग्रॅजुएट : एमपीएससी संपर्षी पूर्वतयरी - व्ययेशाळा : कल्या - वासुंधरा पोळडे : सिनर्जी स्टडी ग्रॅजुएट, ६-९ दुसरा मजला, अण्णा केळकर चौक : स. ११.
- हेल्प द क्यारिड्डे : दिव्यांग विद्यार्थ्यांना शिक्षणवृत्ती वाटप कार्यक्रम : आजासाहेब गवारे कॉलेज (डू. २) : स. प.
- श्री गुरदेव दत्त मंडळ : पु. ल. देशपांडे यांच्या साहित्यकार आर्षात कार्यक्रम : श्री. गुरदेव दत्त मंदिर, कमला नेहरू उद्यानरोवारी, एरंडवणा : सयं. ५.
- कै. श्रीमती लक्ष्मीबाई द्याडुशेठ

निवेदन

हनुयाई दत्तमंदिर ट्रस्ट : गुरुमहात्म्य पुरस्कार विराण सोहळा : प्रमुख उपस्थिती- श्रीनिवास पाटील, कवीर पीठाचे शंकराचार्य विद्याशंकर नृसिंह रायतेव स्वामी : गणेश कला क्रीडा संघाचे, स्वारेष्ट : सयं. ५, ३०.

■ महाराष्ट्र युवा संवर्धनी : व्याख्यान : विषय- माती आरोग्याचे वादल : वक्ते- डॉ. हरिहर जोसडीकर : इंदुधनुष्य हॉल, खांडे पुलाजवळ, दत्तवाडी : सयं. ६, १५.

■ स्वराज्य : भक्तिरंग : श्री स्वामी समर्थ मठ, शुक्रवार पेठ : रात्री ९.

■ डॉ. नोकतेचा पुणे : वाहन परवाना (ड्रायव्हिंग लायसन्स) शिक्षर : १० ते ३१ डिसेंबर या कालावधीत हे शिक्षर तोषण आहे. संपर्क- ४३, सुमित पनाळा, निसर्ग मंगल कार्यालय, माहेडवाडी : ९१४३१८१११, ९८२२२८७४५.

कलंकित दृष्टिकोनात बदल व्हावा

ग्रा. अनिल वर्तक

कलंकणाची भावना मनुष्यापुढात प्रथम पूर्वीपसून असानी. उरुकांतीत ती नेमकी केवा आनी, हे संज्ञा वेणार नाही. अवर फडता कमीत कमी सुशिक्षित समाजात ती गेली आहे, असे वाटे. उदरपुट कमीपणा आणुपरी मव कोणीच जेतल नाही. परंतु कलंकच्या दृष्टिकोनाची पाळेमुळे विचारात खोलवर रुजलेली असतात, याची जाणीव मध्येतरी मल अवाकत आनी.

३५-४० वर्षीपूर्वी जास्त संफकांत असलेली एक व्यक्ती नुक्तीच भेटली. बोलत-बोलत माझे एक परिचय मनीषिकारलज्ज डॉ. सीमण पाठरी यांचा विषय निघाला. मी सहज म्हटले, 'अरे, ते माझे मित्र आहेत.' तर हा मित्र म्हणाला, 'अरे, गंमत करू नको. तू काय त्वंचे औषध घेत असशील?' मनीषिक आजारसंघीचा कलंक विचारात किती खोलवर रुजलेला असतो, याचे ते निदर्शक होते. माझ्या आजाराच्या कालावधीचा ती व्यक्ती साक्षीदार होती आणि एक मनीषिकारतज माझा मित्र असा रुकतो, यावर त्याच विस्वास नव्हता. आनंदानु मी केव्हाच बाहेर पडले होते; पण ती व्यक्ती मात्र अजून तिथेच राहिल होती. गेली २० वर्षे मी या क्षेत्रात सतत काम करत आहे. मला आजाराचा अनुभव होता, ही गोष्टदेखील वारंवार जाहीर केली आहे. मनीषिक आरोग्य क्षेत्रात राष्ट्रीय आणि अंतरराष्ट्रीय पातळीवर मी काम करत आहे, केले आहे. ही

मानसिक आजारतून सुधारणा घडवून आणण्यात कलंकणाची भावना (स्टिग्मा) हा एक मोठा अडसर आहे. त्या संदर्भात जनजागृती करण्यासाठी 'स्टिच - ५०K' हा महत्त्वाकांक्षी उपक्रम 'स्किडोफ्रेनिया अवेअरनेस असोसिएशन ('सा') राखवत आहे. मंगळवारी, १८ डिसेंबरला सायंकाळी पाच वाजता पुण्यात यासंबंधी एका परिसंवादाचे आयोजन करण्यात आले आहे. त्यानिमित्त...

गोष्ट मला अपमानास्पद वाटली इतकी वर्षे काम केव्हावरदेखील अशी गोष्ट ऐकण्याची पाठी मांडवण आली. तर मग सर्वसाधारण आजारी व्यक्तींचे इतके होत असेल? त्यांची राक्षणे अजून त्नां आणि त्यांच्या कुटुंबीयांना काय एकवे आणि सहन करावे लागत असेल? मनीषिक आजारसंघीचा स्टिग्मा अथवा कलंकणाची भावना आपल्या विचारांत खूप खोलवर रुजलेली असते. आमच्या गटातील पालकांचेदेखील हाच अनुभव आहे. एखादी सत्य वाटणारी शैली, नातेवाईक बोलवणार नाहीत किंवा 'आता तू बरा झाला आहेस का?' असे अनेक प्रश्न विचारतील. मनीषिक आरोग्य क्षेत्रात काम करायला सुरुवात केल्यावर

सर्विपणक आर्यावत

समाजामधील कलंकाची भावना अथवा स्टिग्मा कमी व्हावा, या हेतूने 'सा'ने 'स्टिच' हा उपक्रम हाती घेतला असून, यात सण, कुटुंबीय व समाजातील इतर व्यक्ती यांच्याकडून त्यांनी अनुभवलेले अथवा बघितलेले कलंकाचे अनुभव गोळा केले जात आहेत. वाचकांनी आपले अनुभव लिखित स्वरूपात (प्राथमिक अंतिम वर्तक, ह्या विकसोफ्रेनिया अवेअरनेस असोसिएशन, १४ गणेशमग, मल्ली नंबर बी ३०-३१, ऑफ धायरी रोड, पुणे ४११०४१) या पत्त्यावर अथवा ९५०३७१०८५९ या वॉट्सअप क्रमांकावर देण्याचे आवाहन करण्यात आले आहे.

समाजान, वाळीत टाकणे ही एक फार मोठी शिक्ष समजली जायची. मनीषिक आजारच्या बाबतीत कलंकणाचा दृष्टिकोन आणि वागणूक या गोष्टी वाळीत टाकण्यापेक्षा वेगळ्या नाहीत. हे बदलली असेल, तरी लोक एक वेळ एखाद्या व्यक्तीचा स्वीकार अपवाट म्हणून करतील; परंतु आपले मात मुळापासून बदलणार नाहीत. शासकीय उपाय अथवा इतरांनी उपचार घेत नाहीत अथवा लांबवतात, केल्या प्रसन्नानु किती यश कमीपणाचे एक दुःख धेऊन आयुष्य काढत राहत. 'एकदा मनीषिक आजार, तर कायम आजार' यावर विस्वास ठेवणारे विचार लोकांकडून मिळत असतात. परिस्थिती बदलली असेल, तरी लोक एक वेळ एखाद्या व्यक्तीचा स्वीकार अपवाट म्हणून करतील; परंतु आपले मात मुळापासून बदलणार नाहीत. शासकीय उपाय अथवा इतरांनी उपचार घेत नाहीत अथवा लांबवतात, केल्या प्रसन्नानु किती यश कमीपणाचे एक दुःख धेऊन आयुष्य काढत राहत.

आहे. याविषयीचा दृष्टिकोन वेगवेगळे बदलणारा असत, तर 'सा' सारख्या संस्थान पुढकार घ्यावा लागेल. हाच विचार करून कलंकित व्यक्तींना वडीत समाजाची जोडणाऱ्या 'स्टिच - 50 K' हा उपक्रम 'सा'ने हाती घेतला आहे. या विषयावर लोकांची संवाद साधणे, त्वंचे अनुभव गोळा करणे आणि याच प्रतिष्ठानात स्टिग्माविषयी सभाघे प्रवेश करणे, आजारी व्यक्ती आणि कुटुंबीयांना स्टिग्माची कोडी फोटोपुण्यासाठी पुरवण शोधण्यात मदत करणे, हा या उपक्रमाचा उद्देश आहे. महाराष्ट्रात आज ५० लाख व्यक्तींना सामान अथवा 'गैर' मनीषिक आजारसंघी उपचारांची गरज असतील, असा तज्ज्ञांचा अंदाज आहे. बौद्धधर्मात, ५० लाख व्यक्ती आणि कुटुंबीयां प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्ष कलंकित दृष्टिकोनाची झळ फेलावत आहे. महाराष्ट्रात फिरून व्यक्ती किमान एक टक्का लोकांनी जरी संवाद साधत आला, तरी फार मोठी जनजागृती होईल, असा विस्वास वाटतो.

या निमित्ताने 'सा'चा एकविस्वाय वरिष्ठमनीषिकनिमित्त मंगळवारी, १८ डिसेंबरला सायंकाळी पाच वाजता एस. एम. जेव्ही समागृहात (नवी पेठ) एका परिसंवादाचे आयोजन करण्यात आले आहे. यात डॉ. मोहन आगरी, डॉ. अश्विनी गोडबोले, डॉ. सुखदा चिभोट व राजेशा मेहता सहभागी ध्येय आहेत. दोषा देणामुळे सुवसंचालन करणार आहेत. (लेखक 'स्किडोफ्रेनिया अवेअरनेस असोसिएशन ('सा') संस्थेचे उपाध्यक्ष आहेत.)

मनोरंजन

इतर

आज सोमवार १७ डिसेंबर सयं. ५ वा. स्थळ:- एस.एच. जेव्ही समागृह, नवी पेठ, पुणे.

ये वाटू रहु

हिंदी सिनेमा उषार के वातान लोकारा के कुल वातावरण मध्ये

कराकार : सचिन कुकरे | दिग्दर्शक : प्रिजिता धांडे

१००/-